

DOKUMENTARNI FILM O POSLEDNJIH ŠE ŽIVEČIH ŽRTVAH
NACISTIČNEGA RASNEGA EKSPERIMENTA

ZAJETI V IZVIRU

DOKUMENTARNI FILM MAJE WEISS

SLOVENSKI OTROCI
LEBENSBORNA

PEDAGOŠKO GRADIVO

Zajeti v izviru – Slovenski otroci Lebensborna

Pedagoško gradivo

Avtorja: **Nataša Konc Lorenzutti in Andrej Šprah**

KAZALO

Uvodna beseda	3
O filmu	3
• Filmografski podatki.....	3
• Vsebina	4
• Zanimivosti o nastajanju filma.....	4
• O avtoricah.....	5
• Iz prve roke – kaj o filmu pravi režiserka	7
• Odzivi po svetovni premieri v Frankfurtu, oktobra 2023, in po italijanski premieri v Gorici, januarja 2024	7
Širši zgodovinski kontekst filmske zgodbe – Lebensborn in raznarodovalna politika na Slovenskem	8
O dokumentarnem filmu in upodabljanju zgodovine – Andrej Šprah	11
O otrocih v vojni in prisilnih posvojitvah	13
O nezakonitem odtujevanju otrok v sodobnem času in trgovini z ljudmi	15
Predlogi za dodatne dejavnosti	15
Viri in literatura	16

Kolofon | **Zajeti v izviru – Slovenski otroci Lebensborna** • Pedagoško gradivo •
Avtorja: Nataša Konc Lorenzutti, Andrej Šprah • Uredili: Ida Weiss, Barbara Kelbl •
Jezikovni pregled: Mojca Hudolin • Slikovno gradivo: Bela film • Izdala v
elektronski obliki: Bela Film, zanj Ida Weiss; in Kinodvor, zanj Metka Dariš, marec
2024.

UVODNA BESEDA

Dokumentarni film Maje Weiss **Zajeti v izviru – Slovenski otroci Lebensborna** prinaša zgodbo o otrocih, ki so bili med vojno ukradeni primarnim družinam in vključeni v nacistični program Lebensborn. Skozi perspektivo štirih otrok spoznavamo nevarno moč ideologij ter njihovega vpliva na družbe in posameznike. Ogled filma lahko povežemo z obravnavo druge svetovne vojne, priključitve slovenskih ozemelj, rasnih ideologij, odporniškega gibanja ter usode otrok v vojnah. Skozi empatijo, ki jo omogoča avtentičnost osebnih zgodb, spoznavamo družbena in zgodovinska dogajanja, hkrati pa film ponuja tudi razmislek o aktualnem dogajanju v sodobnem svetu ter nosi močan humanistični poziv človeštvu k iskanju poti, ki bi preprečile ponovitev tovrstnih zgodb vedno znova.

Film ene najbolj uveljavljenih slovenskih režiserk in dokumentaristk, Maje Weiss, nagovarja gledalca z obilico empatije in humanizma. V pedagoškem gradivu podrobneje predstavljamo film, njegovo vsebino in zanimivosti o nastanku, zarisujemo pa tudi kontekst teme, ki jo obravnava. Širši zgodovinski kontekst filmske zgodbe ter mnoga izhodišča za pogovore in predloge dodatnih dejavnosti je pripravila Nataša Konc Lorenzutti, ki je tudi sama sodelovala pri nastajanju filma kot soscenaristka (hkrati pa je kot pisateljica pripravljala dokumentarni roman *Senca brez človeka* o isti temi). Andrej Šprah, priznan filmski teoretik, avtor številnih esejev in razprav s področja filma in dokumentarnega filma, pa je pripravil poglavje, v katerem obravnava načine filmskega upovedovanja zgodovine ter analizira estetske, vizualne in pripovedne prvine obravnavanega filma in avtoričinega opusa, k aktivnemu odzivu na film pa vabi tudi mlade gledalce.

Vabljeni k ogledu! Na pogovor ob filmu lahko povabimo režiserko Majo Weiss ter soscenaristko in pisateljico Natašo Konc Lorenzutti. Za podrobnejšo obravnavo dokumentarnega filma pa je na voljo tudi Andrej Šprah.

O FILMU

Filmografski podatki

režija Maja Weiss

scenarij Maja Weiss, Nataša Konc Lorenzutti

fotografija Mitja Ličen, Matic Oblak, Amadej Bratuž, Maja Weiss

montaža Jurij Moškon

glasba August Adrian Braatz

zvok Julij Zornik, Gregor Bajc, Tonko Sekulo, Gastón Sáenz Espinoza

produkcija Ida Weiss (Bela film)

koprodukcija Senca Studio, RTV Slovenija, Zavod Maja Weiss, Zavod Vesnik

nastopajo Ingrid von Oelhafen, Haymo Henry Heyder, Franc Zagožen, Ivan Acman, dr. Georg Lilienthal, dr. Dorothee Schmitz-Köster, Gisela Heidenreich, dr. Tone Kregar, Nataša Konc Lorenzutti

festivali, nagrade Festival dokumentarnega filma Ljubljana 2024, L'Europe autour de l'Europe (FEAE) 2024.

distribucija Zavod Maja Weiss

Vsebina

Zgodba slovenskih dojenčkov, ukradenih v gestapovski, z vrha vodstva nacistične Nemčije vodeni akciji v Celju avgusta 1942, ima korenine v zamisli »Raichsführerja« Hainricha Himmlerja, Hitlerjevega idejnega sluga. Himmlerja je obsedla veda o čistosti ras (evgenika, ki ni znanost), zato je v okviru svoje paravojaške organizacije SS (Schutzstaffel, kar pomeni zaščitni vod, tj. paravojaška organizacija Nationalsocialistične nemške delavske stranke) ustanovil eksperimentalni program Lebensborn, ki je začel delovati že leta 1935. Himmler, slepo zaverovan v svoj narod in raso, je za enega najvišjih ciljev programa postavil ohranitev, razširitev in plemenitenje »germanskega človeka«. Načrt je poleg uničenja nevrrednih členov, »podljudi«, imenovanih »Untermenschen«, vključeval tudi velik prirast »nadjudi«, »Herrenmenschen«. Sočasno s skrbjo za razplod in vzgojo dobrega človeškega materiala pa si je prizadeval za izključitev tistih, ki niso pripadali izbranemu krogu, ovrednotenemu po razpredelnicah nürnberških zakonov.

Na videz je Lebensborn deloval kot veriga domov, v katere so sprva prihajale roditeljske žene oficirjev, pozneje pa so se vanje lahko zatekla neporočena dekleta, ki so zanosila s »polnovrednimi in pravilno vzgojenimi« nemškimi fanti ali možmi. Program se je izdajal za človekoljubno ustanovo, ki nudi zavetje nosečnicam in porodnicam, v resnici pa je pod budnim očesom svojega ustanovitelja vedno bolj intenzivno spodbujal rojevanje »rasno vrednih« otrok zunaj družine – otrok, ki so postali državna last. Večina mater je pustila otroke v domovih, podarila jih je firerju, ki je v svojem manifestu »Mein Kampf« ideji o arijski nadrasi posvetil posebno pozornost: *»Kar se danes na tem področju zanemarja, mora nacionalno pristna država nadoknaditi. Raso mora postaviti v središče delovanja. Skrbeti mora, da ostane čista.«*

Ko je Himmler ugotovil, da se »naravna prireja« arijskih otrok (ki jo je razširil tudi v okupirane države, kjer naj bi bila med prebivalstvom prisotna »arijska« kri) še vedno ne dviguje v skladu z njegovim načrtom, je ukazal ugrabljanje dojenčkov v napadenih državah na vzhodu, tudi v Jugoslaviji.

V dveh »akcijah Encijan«, avgusta 1942, so tako nacisti aretirali čez 600 slovenskih družin in ločili matere od otrok. Matere so odpeljali v Auschwitz, otroke pa najprej v Avstrijo in jih pozneje razdelili po različnih otroških taboriščih pod upravo organizacije VoMi (Volksdeutsche Mittelstelle, kar pomeni Urad za etnične Nemce) na ozemlju rajha. Najmlajše, dojenčke, so še posebno skrbno selekcionirali na podlagi »rasne vrednosti«; približno 30 jih je organizacija VoMi odstopila Lebensbornu.

V filmu nastopajo štirje slovenski »otroci Lebensborna«, ki so bili v času snemanja še živi, na kratko pa spregovorijo tudi norveški, nemški, avstrijski in poljski »otroci Lebensborna«.

Zanimivosti o nastajanju filma

Dokumentarni film *Zajeti v Izviru – Slovenski otroci Lebensborna* je prvi slovenski dokumentarec, ki ima v celoti koloriran arhiv. Nastajal tri leta in bil posnet na lokacijah v Sloveniji, na Poljskem, v Nemčiji, Belgiji in Kostariki. V njem so uporabljeni odlomki iz arhivskih filmov in posnetkov ter zelo veliko dokumentov in fotografij, tako iz nacionalnih, zgodovinskih arhivov kot iz albumov nastopajočih.

Zgodovinski okvir tega zločinskega eksperimenta odstirajo raziskovalci: zgodovinarja dr. Georg Lilienthal iz Nemčije in dr. Tone Kregar iz Slovenije, novinarka Dorothee Schmitz-Köster ter pisateljica Gisela Heidenreich, ki je bila sama rojena v Lebensbornovi ustanovi, obe iz Nemčije.

O avtoricah

Maja Weiss, režiserka in scenaristka

Maja Weiss (1965) je ena najuspešnejših in najbolj cenjenih slovenskih filmskih režiserk. Na AGRFT v Ljubljani je diplomirala iz filmske in televizijske režije. V študijskem letu 1993/94 je bila štipendistka programa Nipkow v Berlinu. S sestro producentko Ido Weiss je ustanovila produkcijsko hišo Bela film (1998), www.belafilm.si. Njun **Varuh meje** (2002) je prvi slovenski celovečerni igrani film za kino (35 mm), ki ga je pri nas režirala ženska. Zanj je na Berlinalu prejela nagrado Manfreda Salzgeberja za najbolj inovativen evropski film in nominacijo Evropske filmske akademije za najboljši prvenec, na Festivalu slovenskega filma pa nagrado vesna za najboljšo režijo. Njena filmografija vključuje več kot 50 filmov različnih dolžin in žanrov, za svoje dosedanjo delo pa je prejela več kot 30 domačih in tujih nagrad. Njeni filmi so bili prikazani na več kot 100 filmskih in televizijskih festivalih po svetu in predvajani na različnih evropskih televizijah. Je članica Evropske filmske akademije, Društva slovenskih režiserjev in režiserk ter članica Društva slovenskih filmskih ustvarjalcev, med letoma 2005 in 2007 pa je bila njegova prva ženska predsednica.

Spada v vrh slovenskih avtorjev dokumentarnega filma in je prejemnica naziva »dokumentarno ime 2020«. Posnela je nekaj portretov izjemnih žensk, vsaka od njih je pionirka na svojem področju – Marija Vera, Angela Vode, Mirjana Borčič – in pisateljev – Draga Jančarja, Ferija Lainščka, Dušana Šarotarja. Njeni dokumentarci so bili prikazani na najpomembnejših festivalih dokumentarnega filma po svetu, na najstarejšem, v Leipzigu, je leta 1992 prejela srebrnega goloba in nagrado Egona Erwina Kischea za film **Fant, pobratim smrti**, v letu 2023 pa je bil ob retrospektivi slovenskega filma v Leipzigu prikazan še **Fant, pobratim smrti 2**. Na najpomembnejšem festivalu IDFA v Amsterdamu je leta 1999 nominacijo Silver Wolf prejel njen dolgometražni dokumentarec **Cesta bratstva in enotnosti**. Film **Dar Fur – vojna za vodo**, ki je nastal v sodelovanju s Tomom Križnarjem, je bil na IDFA prikazan leta 2008. Dokumentarni film **Beli bojevnik v črni obleki** – vpliv in vloga Ivana Krambergerja na osamosvojitve Slovenije (2021) je prejel AIPA nagrado orion 2022 za presežke v slovenski AV industriji.

Celovečerni dokumentarec **Zajeti v izviru – Slovenski otroci Lebensborna** (2023) je najnovejše delo Maje Weiss in je vsebinsko nadaljevanje filma **Banditenkinder – slovenskemu narodu ukradeni otroci** (2014), ki je bil prikazan v distribuciji Zavoda Maja Weiss v skoraj vseh kinematografih po Sloveniji, večkrat predvajan na komercialni in nacionalni televiziji, v Italiji, Avstriji, Nemčiji, Franciji in na Japonskem. Samo v sklopu programa Muzeja novejšje zgodovine Celje si je ta film ogledalo več kot 6000 srednješolcev.

Izbrana filmografija:

- **Beli bojevnik v črni obleki**, 2021
- **Banditenkinder – slovenskemu narodu ukradeni otroci**, 2014
- **Oči in ušesa boga**, 2012
- **Angela Vode: Skriti spomin**, 2009
- **Instalacija ljubezni**, 2007
- **Varuh meje**, 2002
- **Nuba, čisti ljudje**, 2000
- **Cesta bratstva in enotnosti**, 1999
- **Fant, pobratim smrti**, 1992

Nataša Konc Lorenzutti, scenaristka

Nataša Konc Lorenzutti, rojena leta 1970, je diplomirala na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo v Ljubljani, na oddelku za dramsko igro in umetniško besedo. Leta 2010 je končala univerzitetni magistrski študij umetniške besede. Pet let je bila kot igralka angažirana v dveh slovenskih poklicnih gledališčih, posnela pa je tudi nekaj manjših filmskih vlog. Od leta 1999 se posveča leposlovju; doslej je izdala enaindvajset knjižnih del za otroke in mladino ter šest za odrasle.

Konec leta 2019 je skupaj z Majo Weiss začela raziskovati zgodbe v vojni ukradenih slovenskih otrok in napisala roman z naslovom *Beseda, ki je nimam* (Miš založba, 2021). Nato je sodelovala z Majo Weiss pri pisanju scenarija za dokumentarni film **Zajeti v izviru – Slovenski otroci Lebensborna**; sodelovala je tudi na snemanjih in ob tem odkrivala nove razsežnosti programa in nove zgodbe, za katere v filmu ni bilo več prostora, zato je napisala še dokumentarni roman *Senca brez človeka* (Slovenska matica, 2023).

Ekipa na snemanju v Kostariki / z leve: Mitja Ličen (direktor fotografije), Aarón Murillo Piedra (asistent produkcije), Gaston Saenz Espinoza (snemalec zvoka), Maja Weiss (režiserka), Haymo Henry Heyder (nastopajoči), Nataša Konc Lorenzutti (scenaristka)

Iz prve roke – kaj o filmu pravi režiserka

Zame ta film nastaja že od leta 2011, ko sem začela z raziskovanjem tematike ukradenih slovenskih otrok; z motivom me je prvi seznanil predsednik Društva taboriščnikov slovenskih ukradenih otrok dr. Janez Žmavc. Tako je s pričevalci nastal najprej celovečerni dokumentarni film **Banditenkinder – Slovenskemu narodu ukradeni otroci**. V njem je zgolj omenjena zgodba ukradenih slovenskih dojenčkov, ki so bili vključeni v program Lebensborn, in od takrat sem se čutila dolžno, da tej zgodbi namenim še poseben projekt. Zalet zanj se je zgodil, ko je po ogledu omenjenega dokumentarca na televiziji 2019 stopila v stik z mano igralka in pisateljica Nataša Konc Lorenzutti. Dokumentarec jo je pretresel in povedala mi je, da bi za svojo knjigo rada tudi sama raziskala zgodbe dojenčkov iz Lebensborna. Tako sva skupaj zasnovali scenarij. Nastal je pretresljiv film, portret usod štirih otrok, danes starih več kot 80 let, ki živijo na različnih koncih sveta. Vzporedno je nastal tudi dokumentarni roman Nataše Konc Lorenzutti, ki predstavi še vse druge usode slovenskih ukradenih dojenčkov, izbranih za elitni program, za katere v filmu ni bilo prostora.

Zame je to zgodba o moči ideologije nacionalsocializma in rasizma ter o njihnih grozljivih posledicah, polna zapletov in zasukov v življenjih štirih slovenskih otrok, zgodba o njihovih izgubljenih in najdenih identitetah.

Kot dokumentaristki, ki se že vse življenje ukvarja s prezrtimi človeškimi usodami ter z radovednostjo raziskuje zgodovino in družbene pojave v luči različnih ideologij, ki so usodno vplivale na človeška življenja, se mi je zdelo nujno zabeležiti to veliko in pretresljivo slovensko zgodbo.

Zajeti v izviru – Slovenski otroci Lebensborna je protivojni film. V času, ko svet drvi v nove in nove vojne, je kot Munchov Krik. Tako deluje name. - *Maja Weiss*

Odzivi po svetovni premieri v Frankfurtu, oktobra 2023, in po italijanski premieri v Gorici, januarja 2024

To je najboljši dokumentarni film, ki sem ga kadarkoli videl o Lebensbornu. Name je naredil globok vtis, saj na edinstven način prikazuje, kaj so storili ukradenim otrokom in njihovim družinam, koliko so morali pretrpeti, pa vendar tudi, kako močni in pogumni so. Film je obtožba, razsvetljenje in poziv za človeštvo, da končno preneha s takimi zločini nad otroki.

– Dr. Georg Lilienthal, nemški zgodovinar, raziskovalec Lebensborna

Film razgalja pretresljive usode in življenjske zgodbe štirih slovenskih otrok, med drugo svetovno vojno odtrganih od staršev in vrženih v kolesje nacističnega rasnega in ponemčevalnega stroja na čelu s skrivnostno demografsko organizacijo Lebensborn. Z nepopačeno zgodovinsko resnico svari pred vsakršnim zlom in nasiljem, ki ga človek povzroča sočloveku, še posebej v času vojne in zlasti najbolj ranljivim posameznikom, kot so otroci. Obenem prinaša sporočilo globoke humanosti in vere v moč preživetja, pa tudi odpuščanja in sprave, tako z drugimi kot s samim seboj.

– Dr. Tone Kregar, zgodovinar, direktor Muzeja novejšje zgodovine Celje

Film pripoveduje zgodbo štirih ljudi, ki so jih nemški okupatorji leta 1942 kot majhne otroke ugrabili v Sloveniji. Pripoveduje o iskanju njihovih korenin in nas vodi na kraje dogajanja: v nekdanji dom Lebensborna in v uničevalno taborišče Auschwitz, na grob nikoli poznanih staršev in v arhiv Mednarodne službe za iskanje, kjer so bili najdeni dokumenti. Prikazuje moč teh štirih ljudi, njihove rane – in kako jim je kljub vsemu uspelo imeti dobro življenje. **Zajeti v izviru** je čustven in močan film, pa tudi nepričakovano aktualen. Zagotovo bi ga morali prikazati v Nemčiji!

– Dorothee Schmitz – Koester, nemška novinarka, raziskovalka Lebensborna

Film **Zajeti v izviru – Slovenski otroci Lebensborna** /.../ nam zleze globoko pod kožo – in nas več ne zapusti. Predvsem zahvaljujoč zvočnim dokumentom ter filmskemu in fotografskemu gradivu /.../, ki nas odpeljejo naravnost v trideseta in štirideseta leta prejšnjega stoletja. /.../ Kako zelo si želimo, da bi bil film Maje Weiss uslišan ter da bi zaupanje v umetnost in človečnost lahko spremenilo svet.

- **Christoph Schütte, *Frankfurter Allgemeine***

Štirje protagonisti so travme odkrito zaupali snemalni kameri. Travmatično ni bilo samo to, da so jih iztrgali staršem, ampak tudi kasnejše postopno odkrivanje lastne zabrisane identitete, soočenje s tragično usodo izvornih družin, občutek izkoreninjenosti in iskanje lastnega prostora v svetu. Maja Weiss in Nataša Konc Lorenzutti sta te kočljive tematike poglobili z veliko človeško empatijo in občutljivostjo, ki se gledalca globoko dotakne in ga sili v razmišljanje.

– **Marko Marinčič, *Primorske novice***

ŠIRŠI ZGODOVINSKI KONTEKST FILMSKE ZGODBE – LEBENSBORN IN RAZNARODOVALNA POLITIKA NA SLOVENSKEM

Organizacija Lebensborn je bila ustanovljena s statutom in je imela nalogo, da podpira družine z visoko rasno in genetsko vrednostjo, ki imajo veliko otrok. Podpirala naj bi tudi bodoče matere z enakim potencialom, pri katerih se lahko po skrbnem preverjanju njene družine in družine otrokovega očeta domneva, da se bodo paru rojevali čisti germanski otroci. Matere so morale biti nordijskega videza in naj ne bi bile manjše od metra šestdeset.

V času ustanovitve Lebensborna so bile ženskam in dekletom v Nemčiji že zdavnaj odvzete družbene in politične pravice, pregnane so bile iz izobraževalnih ustanov in s svojih delovnih mest ter poslane k domačemu ognjišču. Njihova naloga je bila, da firerju vsako leto podarijo otroka. Najvišje priznanje, ki ga je ženska lahko v nacionalsocializmu dobila, je bil »materin križec« – glede na število otrok v bronu, srebru ali zlatu. Podeljevali so ga na rojstni dan Hitlerjeve matere.

Ženske in dekleta, za katere so skrbeli v Lebensbornovih domovih (prvi je bil ustanovljen v kraju Steinhöring pri Münchnu), so bile povzdignjene le kot visokovredni material, drugače pa v vsem podrejene upravniku in zdravniku ter glavnim medicinskim sestram. Kljub vsesplošnemu pomanjkanju so bile hranjene s prvovrstnimi živili in skrbno negovane, čeprav je prebivalstvo živelo v pomanjkanju. Med ljudmi niso uživale ugleda, morale so se skrivati, ker so jih imeli za vlačuge.

Končne odločitve pri vseh vprašanjih Lebensborna si je pridržal Himmler sam, posegal je tudi v neposredna vprašanja upravljanja doma. Otroke so redno pregledovali ter si zapisovali njihovo telesno višino, obseg prsnega koša, širino ramen, ki so jo merili s šestilom, obseg glave, telesno težo in trenutno zdravstveno

stanje. Pregledovali so jih na njihov rojstni dan in jim izročili svečnik, ki so mu ob vsakem naslednjem rojstnem dnevu dodali eno svečo. Lesene svečnike so menda izdelovali jetniki v koncentracijskih taboriščih.

Krst otrok je bil naravnost bogokletno dejanje, saj so posnemali krščanski obred, vendar so otroka položili na prt s svastiko, nad njim pa so namesto križa držali bodalo; tako so otroka svečano posvetili bratovščini SS.

Himmler je pozival ženske in dekleta, naj se ne sramujejo zunajzakonske zveze, v katero se ne spuščajo zaradi »lahkomiselnosti, ampak iz najgloblje moralne resnosti« ter tako »postanejo matere otrok vojakov, ki gredo na bojišče«.

Ženske in dekleta so bile tako pozvane, naj zanikajo svoja moralna načela, da bi služile Himmlerjevi domisljici. Števila tistih, ki so bile pripravljene roditi otroka v Lebensbornovih domovih, ni mogoče natančno ugotoviti. Otrok, ki so bili rojeni v Lebensbornovih ustanovah, je moralo biti najmanj 12.000.

Himmler pa nikakor ni bil zadovoljen z rezultati programa. V domovih so se namreč poleg zdravih rodili tudi bolni otroci – okoliščina, do katere po nacionalsocialističnih vzrejnih predstavah ne bi smelo priti. Zato je vodja leta 1942 ukazal novo klasifikacijo Lebensbornovih očetov in mater, da bi otroke lahko še bolj nadzorovano načrtovali.

Če so se vseeno rodili bolni otroci, so morali upravitelji Lebensbornovih domov poročati Državni zdravstveni upravi o vsakem primeru resnega obolenja ter o telesnih in duševnih okvarah.

Te otroke so odvzeli materam in jih odpeljali v psihiatrično bolnišnico Brandenburg-Goerden, kjer so jih zdravniki evtanazirali. Upravitelji Lebensbornovih domov, ki so poslali otroka v Goerden, so prejeli kratko pismo, v katerem je bila sporočena otrokova smrt s poljubno izbranim vzrokom smrti. Matere so prejele žaro s pepelom, vzroka smrti pa jim upravniki niso povedali.

Po zagonu Lebensbornovih akcij v Nemškem rajhu je bil ta princip prenesen tudi v Avstrijo, Belgijo, Luksemburg, Dansko in Norveško, kjer naj bi bila med prebivalstvom prisotna »arijska kri«. V teh državah so zmagovalnim nemškimi vojakom sledili uradniki Glavnega urada za raso in naseljevanje ter društva Lebensborn in tam ustanovili Lebensbornove domove. Vanje so sprejemali domača dekleta in ženske, ki so imele »germanski« videz in so zanosile s pripadniki SS, s pripadniki Wehrmachta (nemške vojske) ali nemške policije.

Ko so se otroci iz teh zvez rodili, jih je Lebensborn nadzoroval že od prvega dne življenja. Mater so pozvali, naj z otrokom odide v Nemški rajh. Če tega ni hotela, so ji otroka odvzeli in ga dali v posvojitev v Nemčijo. Nekatere nosečnice, zlasti norveške, so tja odpeljali tudi roditi.

Nacistična Nemčija je aprila 1941 okupirala velik del slovenskega ozemlja. Vrhovni poveljnik Heinrich Himmler je takoj izdal smernice za izseljevanje inteligence in tistega prebivalstva, ki bi lahko oviralo popolno ponemčenje okupiranih pokrajin. Ker pa se je med ljudmi kljub temu začel krepiti organiziran upor, je Himmler 25. junija 1942 izdal ukaz:

»Z akcijo je treba onesposobiti vse elemente prebivalstva, ki so prostovoljno podpirali tolpe z zagotavljanjem ljudi, hrane, orožja in zavetja. Moške iz teh družin, pa tudi moške iz njihovih rodbin je treba usmrtiti, ženske aretirati in odpeljati v koncentracijska taborišča, otroke pa odstraniti iz njihove domovine in jih zbrati na ozemlju starega rajha. Pričakujem ločena poročila o številu in rasni vrednosti teh otrok. Premoženje obtoženih družin se zapleni. Drugi cilj je osvoboditi nam naklonjeno prebivalstvo izpod pritiska tolpe in jim zagotoviti občutek varnosti v Nemškem rajhu.«

S »tolpami« so mišljene skupine odporikov, ki jim pravimo partizani; v nemškem jeziku so to »banden«, zato so Nemci partizane imenovali »banditen«. Prvo akcijo so izvedli med 3. in 6. avgustom, drugo pa 14. in 15. avgusta 1942. Na dvorišče Deške

okoljske šole v Celju, ki so jo spremenili v zbirno taborišče, so strpali okrog 4000 ljudi naenkrat, v glavnem so bili to otroci, ženske in starci, kajti mlade moške iz teh družin so že prej postrelili kot talce. Nekaj dni so za svoje otroke v taborišču lahko skrbele matere, a so bile nato ponoči odtrgane od njih, v tovornjakih odpeljane na železniško postajo ter vkrcane na vlak. Odpeljali so jih v koncentracijsko taborišče Auschwitz – Birkenau na Poljskem, kjer je večina mater umrla. Njihove otroke, stare od nekaj tednov do 18 let, so nekaj ur pozneje prav tako strpali v kamione in potem v vlake ter jih odpeljali v zbirno taborišče v Avstrijo, od koder so jih čez en mesec razselili po različnih otroških taboriščih na Bavarskem v Nemčiji. Otrok, ukradenih v dveh avgustovskih akcijah, je bilo 645, od tega od 30 do 40 dojenčkov oziroma otrok, mlajših od enega leta, ki so jih že v zbirnem taborišču rasno pregledovali, torej presojali, ali so telesno dovolj podobni otrokom nemške krvi.

Tisti otroci, ki so prestali »rasne selekcije« in so bili stari manj kot eno leto, so bili iz otroških taborišč premeščeni v dom »Sončni travnik« v Kohren-Sahlisu blizu Leipziga. Tam so jih lahko prevzeli bodoči nemški rejniki, ki so bili vsaj na videz zvesti režimu, niso pa vedeli, da sprejemajo ukradene otroke. Bili so zavedeni v laž, da sprejemajo skrb za izgubljene sirote kruto umorjenih pripadnikov nemške manjšine na Štajerskem ali otroke parov, ubitih v bombardiranjih.

Ob koncu vojne, ko se je nemški Wehrmacht umikal iz napadenih držav, so domove selili. Mnogo otrok so odvedli v dom Steinhöring pri Münchnu. Ko so se bližali zavezniki, je vodstvo pobegnilo in pustilo otroke popolnoma same. Ameriška vojska je našla več sto zapuščenih dojenčkov, med njimi so bili tudi že mrtvi, veliko jih je podleglo v naslednjih dneh, ker ni bilo mogoče popraviti pomanjkanja, ki so ga utrpeli. Nihče ni vedel, čigavi so in kaj se je v stavbi sploh dogajalo. Prevzele so jih sestre Vincencijeve družbe. Tudi preživeli otroci so bili trajno poškodovani, tako telesno kot čustveno. Malčki niso znali hoditi, govoriti, prijeti žlice ali kozarca. Bali so se ljudi. Zgodilo se je ravno nasprotno od tistega, kar so njihovi načrtovalci želeli: namesto zdravih, čvrstih, pokončnih nemških otrok so ustvarili na tisoče prikrajšanih, pohabljenih ljudi, med katerimi še danes mnogi ne vedo, kdo so njihovi starši in kdo so oni sami.

Vprašanja za pogovor:

- Kaj veš o drugi svetovni vojni in trpljenju civilnega prebivalstva zaradi okupacije in pozneje revolucije?
- Ali se danes še vedno dogajajo ugrabitve otrok z namenom uničenja nasprotnika v vojni ali sporu med dvema državama, narodoma, etničnima skupinama?

O DOKUMENTARNEM FILMU IN UPODABLJANJU ZGODOVINE – ANDREJ ŠPRAH

Novo celovečerno dokumentarno delo Maje Weiss v marsičem predstavlja prelomni podvig v razvoju slovenske in svetovne dokumentaristike, saj sodi na raven ustvarjalnosti epopeje **Nikoli se ne bodo postarali** (They Shall Not Grow Old, 2018) Petra Jacksona, ki je odločno prevrednotila vizijo »verodostojnosti« dokumentarne podobe. Maja Weiss je avtorica, ki je v svojem razkošnem opusu režirala prek štirideset filmov, in ustvarjalka, ki je neizbrisno zaznamovala slovensko dokumentarno krajino. Film **Zajeti v izviru** se posveča problematiki, ki pomeni eno vidnih stalnic njenega bogatega opusa – raziskovanje in poskus poprave zgodovinskih krivic, ki so jih doživeli posamezniki ali skupnosti zaradi grozodejstev, prizadejanih v tragičnem razvoju izkoriščanja človeka po človeku. Med najbolj tragične in najbolj nedolžne žrtve travmatičnih zgodovinskih okoliščin sodijo tisti, ki so bili najmanj krivi oziroma niso mogli ničesar storiti – otroci. In prav travmatična usoda nič krivih otrok je pogosta tematika del Maje Weiss: od študijskega projekta **Fant, pobratim smrti** (1992), ki se posveča mladim žrtvam črnobilske atomske katastrofe in njenih daljnosežnih posledic v **Fant, pobratim smrti 2** (2012), do presunljive otroške odisejade **Banditenkinder – Slovenskemu narodu ukradeni otroci** (2014), v kateri lahko vidimo tesno navezavo tudi na **Zajete v izviru**.

Dokumentarni film kot tista oblika umetnosti gibljivih slik, ki se najbolj neposredno nanaša na družbeno realnost, na dejanske ljudi in resnične dogodke, ima globoko in trajno vez s človeško zgodovino. Vidiki zgodovinske verodostojnosti podob preteklosti pa se odražajo v problematiki razmerja med podobo in resničnostjo dogajanja. V svojstvenosti načinov, kako so bili nekdanji dogodki v času svojega trajanja ubesedeni, zabeleženi ali upodobljeni, zaznamo razliko med »zgodovino-v-besedi« (historiografijo) in »zgodovino-v-sliki« (historiofotijo). Slikovno upodabljanje zgodovine pa ne izhaja iz predpostavke fotografskega ali avdiovizualnega »dokaza« kot ustrežnejšega oziroma verodostojnejšega zgodovinskega dejstva, temveč je utemeljeno na spoznanju, da je bistvenega pomena zavest, kako (na kakšen način, s katerimi sredstvi) dokumentarna filmska podoba ustvarja svoj pomen. Ključna naloga in poslanstvo »zgodovine-v-sliki« odraža nujnost, da se hkrati z obravnavo dejstev preteklosti preučujejo načini, kako je bil ustvarjen njihov pomen.

Prav to pa je tudi problematika, ki se je očitno dobro zaveda avtorica filma, saj se je odločila, da bo za posredovanje zgodovinskih dejstev, ki jih obravnava, izbrala prav poseben pristop. Tako smo priče delu, kjer je vse arhivsko gradivo, s katerim operira (razen materialov, ki jih v filmu neposredno komentirajo njegovi družbeni akterji), podvrženo ustvarjalnemu procesu koloriranja. Večina izvorno črno-belih podob je zdaj obarvana: barvne so fotografije iz osebnih spominskih zbirk protagonistov filma in vizualni materiali »uradnih arhivov«, prav tako pa tudi izseki filmskih del ter posnetki, ki so sestavni del tako splošne zgodovine kakor filma in kinematografije. Med njimi imajo posebno mesto zgodovinsko najbolj izstopajoče podobe, kakršen je odlomek iz propagandnega slavonspeva nacizmu **Zmagoslavje volje** (1935) Leni Riefenstahl, filmski posnetki iz koncentracijskih taborišč ali podobe slovitih nürnberških procesov proti preživelim krvnikom Tretjega rajha. Takšen avtorski poseg ima vrsto učinkov, med katerimi naj na splošni ravni izpostavimo predvsem razmerje s pogledom na preteklost. Odločitev za spreminjanje že znanih podob, ki so trdno zakoreninjene v »avdiovizualnem spominu« človeštva – na primer prizori iz filma **Zmagoslavje volje** kot najbolj pogosto uporabljano gradivo za prikazovanje spektakelske naravnosti nacizma in utrjevanja kulta osebnosti velikega vodje –, opozarja na poljubnost prevladujočega videnja in razumevanja. Ko arhivsko gradivo zaradi spremembe videza postane nov, aktualni material, samoumevno odpira nov, drugačen pogled in perspektivo ter posledično predpostavlja ponoven premislek že utrjenih resnic.

Na drugi ravni, v osebnem območju soočanja z življenjskimi zgodbami

posameznikov, ki smo jim priča, pa lahko obarvane podobe omogočajo večjo intimnost, tesnejše približevanje njihovim usodam. Obarvana podoba nas namreč poistoveti z gledanjem, kakor so stvari videli oni sami, tako pa nam omogoča podoživljanje in sočustvovanje, kakršno je »arhivskim podobam« težje dosegljivo – zavest o arhivskosti namreč vselej vzpostavlja določeno distanco. V raziskovanju moči in ustvarjanju novih razsežnosti obstoječih podob se odraža tudi svojevrstno »samopremišljevanje« mejá in omejitev filmskega izraza, v čemer je zaznavna tudi določena esejska razsežnost filma kot načina preučevanja lastnih izraznih možnosti. Kajti ko se avtorica odloči za določen (zlasti nov in neuveljavljen) estetski prijem, s tem na eni strani opozarja na posebnosti izraznosti filma, na drugi podčrtuje vsebinsko poanto, ki jo želi posebej poudariti, hkrati pa izpostavlja še mnogo tistega, kar je morda nedosegljivo neposredni sporočilnosti. Tako je mogoče v sklepnih poanti filma, ki na primeru novih vojn poudarja, kako se iz zgodovine človeštvo ni ničesar naučilo, barvno poenotenje filma razumeti tudi kot dokaz, da so si grozodejstva, ki so se dogajala med drugo svetovno vojno, in ta, ki se dogajajo dandanes, v resnici mnogo bližje, kakor kaže kronološki čas.

Seveda pa so kljub estetskim in tehnološkim inovacijam ključni dejavnik dokumentarnega filma predvsem njegovi »družbeni akterji«, kakor imenujemo vse tiste, ki »nastopajo« v dokumentarcih in razmišljajo o lastnem življenju ali pričajo o drugih dogodkih. V filmu **Zajeti v izviru** so to predvsem nosilni pričevalci, ki so bili žrtve projekta srhljivega programa nacifikacije Lebensborn; njihova pričevanja pa dopolnjujejo dognanja strokovnjakov, ki so projekt raziskovali in pripomogli k razkrivanju njegovih razsežnosti. V osrčju filma so tako njegovi štirje »poslednji pričevalci«, ki s svojim odkritim in dostojanstvenim podajanjem spominov, hkrati pa z veliko osebno prizadetostjo, razkrivajo svoje življenjske usode in zaznamovanost z izvorno tragedijo – dejstvom, da so bili ukradeni svojim staršem in predani v posvojitev tujim ljudem v tujih deželah. Ko iskreno dopustijo, da se (s pomočjo filmskega instrumentarija) lahko zazremo v najbolj skrite in hkrati najbolj travmatične globine njihovih nezavidljivih življenjskih zgodb, to priča tudi o izjemnem medsebojnem zaupanju in spoštovanju ter povezavi med filmarko in pričevalci. Zato dokumentarec prežema tista nepogrešljiva energija, ki je predpogoj polnega doživljanja filma, v katerem se soočamo z osebnimi usodami ljudi – tj. občutje humanizma in sočutnosti.

Izhodišča za razmišljanje in razpravo o dokumentarnem filmu

- Poskušajte se »vživeti« v situacijo katerega od protagonistov filma in opišite svoja občutja ob tem.
- Pogovorite se, katera od usod se vas je najbolj »dotaknila« in zakaj; povejte tudi, če ste se s katerim od družbenih akterjev še posebej poistovetili.
- Skušajte se postaviti v vlogo »družbenega igralca« pred kamero dokumentarista ali dokumentaristke, ki bi vas izpraševala o določenih zelo osebnih (še posebej žalostnih) izkušnjah – poskušajte razmisliti, koliko svoje zasebnosti bi bili pripravljeni deliti s svetom.
- Razmislite in se pogovorite o vprašanju, kako bi doživeli enako (resnično) zgodbo, če bi o njej samo prebiral v knjigi, brez vizualnega gradiva.
- Razmislite o vlogi filmske režiserke, ki mora ves material, ki se ji je nakopičil v procesu ustvarjanja filma, »urediti v zgodbo«, in povejte, katera faza dela se vam zdi najbolj zahtevna: raziskovanje pred začetkom snemanja; snemanje filma »po vsem svetu«; montažni proces končne selekcije ter ustvarjanje dramaturgije in pripovedne dinamike filma.
- Na spletu poskušajte najti odlomke iz filma Petra Jacksona **Nikoli se ne bodo postarali** in njegovo ustvarjalno metodo primerjajte s pristopom Maje Weiss v filmu **Zajeti v izviru**.

- Prav tako skušajte najti prizore iz filma **Zmagoslavje volje** ali iz nürnberških procesov ter jih primerjajte z obarvanimi verzijami iz filma **Zajeti v izviru**; opišite svoje občutenje razlik in predstavo o tem, kaj vam je »bližje« in kaj se vam zdi bolj verodostojno oziroma resnično.
- Enako lahko storite s fotografskim gradivom iz domačih arhivov (npr. streljanje talcev v Celju); veliko gradiva je dostopnega na spletu.

Prizor iz filma Zmagoslavje volje

O OTROCIH V VOJNI IN PRISILNIH POSVOJITVAH

V filmu nastopajo štirje Slovenci, ki so bili kot dojenčki ali malčki vključeni v program Lebensborn:

INGRID VON OELHAFEN – ERIKA MATKO, ki danes živi v Nemčiji;

FRANC ZAGOŽEN – FRANZ CHANTRAINE, ki živi v Belgiji;

IVAN ACMAN – HANS FERDINAND ERNST RITTER VON MANN EDLER VON TIECHLER, ki živi v Sloveniji;

HAYMO HENRY HEYDER – VILI GORUČAN, ki je oktobra 2022 umrl na Kostariki.

Spoznali smo, da imajo nekateri otroci krušne starše, ki jim prav tako rečemo starši, ker opravljajo popolnoma enako vlogo. Otroci jim zaupajo in med njimi se razvije vez, ki je enako močna kot krvna.

Vprašanja za pogovor:

- Ali menite, da je posvojenemu otroku v vsakem primeru treba povedati resnico, od kod je prišel in zakaj ne živi z rodnimi starši?
- Kaj menite, ali je prav, da človek pozna vso resnico o svojih prednikih, tudi če ga ta prizadene?
- Kaj se vam zdi, kateri ukradeni otroci so bili na boljšem? Tisti, ki so ostali pri krušnih starših, ali tisti, ki so jih vrnili v domovino k sorodnikom? Ali je sploh mogoče razmišljati o tem, kaj je bolje, če je oboje težko?
- Poznate pripoved z naslovom **Deček z dvema imenoma**, ki jo je napisal Anton Ingolič? Pisatelj se je oprl na zgodbo resničnega dečka Ivana Pirečnika iz Šoštanja, ki je bil pri dvanajstih letih iz nemške družine vrnjen pravi materi na Štajersko. V knjigi je sicer zgodba opisana malo drugače, kot se je v resnici zgodila, vendar zelo močno prikazuje trpljenje dečka, ki spozna, da njegova krušna mati ni prava mati in da je prava mati neka tujka, ki ga je prišla iskat iz druge države in govori jezik, ki ga on ne razume. Se lahko vživiš v položaj tega dečka? Preberi zgodbo.
- Ali veš, v katerih državah se še vedno dogajajo ugrabitve otrok in njihovo vključevanje v druge države, v tuje družine? Zakaj, misliš, da okupatorji to počnejo?
- Ali veste, kaj se dogaja v vojnah, ki trenutno divjajo po svetu? Na spletni strani z naslovom »Otroci vojne« si oglejte, koliko otrok je pogrešanih v Ukrajini. <https://childrenofwar.gov.ua/en/>
- Razmislite in opišite svoje občutke ob teh dejstvih.
- V našo domovino iz drugih držav, kjer vladajo revščina, vojna in zatiranje, prihajajo begunski otroci. Tudi tistim, ki so skupaj z materami prišli iz Ukrajine, ni lahko, saj so morali čez noč zapustiti dom in se vključiti v tuje okolje, tuje šole, se učiti tujega jezika. Se lahko vživiš v njihov položaj?
- Nemška mati Ivana Acmana se je takoj odpovedala posvojenemu sinu in ga vrnila v domovino. Njeno dejanje spominja na dejanje matere v legendi o **Salomonovi sodbi** (1 Kr 3,16-28)? V čem vidite dejanje ljubezni matere v legendi in Ivanove krušne matere?

O NEZAKONITEM ODTUJEVANJU OTROK V SODOBNEM ČASU IN TRGOVINI Z LJUDMI

Ali ste že kdaj slišali zgodbe o dojenčkih, ki so jih ukradli v porodnišnicah, nato pa prodali tujim parom, ki niso mogli imeti otrok, pravim materam pa rekli, da je njihov novorojenček umrl? V nekdanji državi Jugoslaviji so se takšne ugrabitve (zaradi premoženjske koristi) dogajale v porodnišnicah po vsej državi, največ v Beogradu.

Pred kratkim je v javnost prišla zgodba o gruzijskih dvojčicah, ki sta se našli prek družabnih omrežij in prej sploh nista vedeli druga za drugo oz. da sta bili rojeni kot dvojčici: <https://www.rtvsllo.si/zabava-in-slog/zanimivosti/zgodba-kot-iz-filma-dvojci-loceni-ob-rojstvu-sta-se-nasli-zaradi-vida-na-tiktoku/696447>.

O eni takšnih zgodb govori srbski film z naslovom **Šivi** režiserja Miroslava Terzića: <https://www.kinodvor.org/film/sivi/>.

Zgodba pripoveduje o materi, ki živi v Beogradu in ves čas sluti, da so ji po porodu ukradli novorojenega sina, saj ni prejela nobenega dokumenta o njegovi smrti ali otrokovih posmrtnih ostankov. Sama se poda na pot iskanja, vendar celo njeni domači v njeni agoniji vidijo bolezensko vedenje in ji ne verjamejo, da je res, kar pravi. V Beogradu deluje združenje, ki se imenuje Pogrešani beograjski dojenčki (Nestale bebe Beograda): <http://nestalebebe.com/>.

PREDLOGI ZA DODATNE DEJAVNOSTI

Soscenaristka filma in soavtorica pedagoškega gradiva Nataša Konc Lorenzutti priporoča tudi obisk **Muzeja novejšje zgodovine v Celju** in razstavo o ukradenih otrocih v pritličju **Prve osnovne šole v Celju**, obisk razstave v **Starem piskru** ter ogled dokumentarnega filma Maje Weiss **Banditenkinder – Slovenskemu narodu ukradeni otroci** (2014).

Priporoča tudi ogled originala slike Franca Kavčiča (1800–1820) z naslovom **Salomonova sodba** v Narodni galeriji ter pogovor o značajih dveh mater, ki ju je slikar mojstrsko upodobil, ter o ravnanju kralja Salomona.

Priporoča tudi branje povesti Antona Ingoliča **Deček z dvema imenoma**. Avtor sicer ne opiše množične ugrabitve otrok na Štajerskem, ampak samo posamezno ugrabitev, ki v zgodbi poteka drugače, kot se je zgodila v resnici, vendar je problem identitete otroka in vrnitve h koreninam pokazan tako, da se otrok lahko vživi v junaka.

Lahko obravnavate romana avtorice Nataše Konc Lorenzutti: **Beseda, ki je nimam** (Miš založba, 2021) in **Senca brez človeka** (Slovenska matica, 2023).

Priporočamo tudi ogled filmov **Aleksandrinke** Metoda Pevca in **Otroci s Petrička** Mirana Zupaniča, ker oba govorita o posledicah pretrganih vezi med materami in otroki, pa tudi o pomenu in moči »krušnega starševstva«.

VIRI IN LITERATURA

Knjige:

ACMAN, Anton. Utrinki iz najinega življenja (2010). Mozirje: Osrednja knjižnica.

AUSCHWITZ – Birkenau, zbornik (1982). Maribor: Obzorja.

BROBMERGER Barbara, Hans. Feinde des Lebens (1979). Röderberg Verlag. Poglavlje o Lebensbornu prevedel Marko Gospodarič.

FERENC, Tone: Nekaj pripomb h knjigi »Ukradeni otroci«, članek: <file:///C:/Users/Uporabnik/Downloads/3754-Article%20Text-9323-1-10-20201230.pdf>.

KONC LORENZUTTI, Nataša: Beseda, ki je nimam (2021). Dob: Miš založba.

KONC LORENZUTTI, Nataša: Senca brez človeka (2023). Ljubljana: Slovenska matica.

TERČAK, Stane (1973). Ukradeni otroci. Ljubljana; Borec.

VON OELHAFEN, Ingrid in TATE, Tim (2016). Hitlerjevi pozabljeni otroci. Ljubljana: Modrijan.

Film:

WEISS, Maja. (2014). Banditenkinder, slovenskemu narodu ukradeni otroci. Slovenija; Zavod Maja Weiss.

Svetovni splet:

<https://de.wikipedia.org/wiki/Lebensborn>

